

Rīgas deklarācija "Pret tiesiskuma apdraudējumiem"

I. Preambula

1. Tiesiskums ir būtisks, lai atbalstītu cilvēka cieņas, brīvības, demokrātijas, vienlīdzības un cilvēktiesību pamatvērtības (LES 2. pants), uz kurām balstās Eiropas Savienība. Tiesiskuma ievērošana prasa, lai visas publiskās varas iestādes rīkotos saskaņā ar šīm vērtībām un ievērojot tiesību aktos noteiktos ierobežojumus. Tiesu vara kalpo kā indivīdu tiesību ievērošanas garants, piemērojot likumu. Tiesu varai ir jāveicina tiesiskuma ievērošana, pieņemot kvalitatīvus lēmumus, nodrošinot savlaicīgu taisnīgumu un atvērtību sabiedrībai. Tādēļ ir nepārprotami jāaizstāv tās objektivitāte un neatkarība.
2. Tiesiskums ietver vairākus elementus, kas izpaužas dažādās darbības jomās. Šajā deklarācijā aplūkoti ne tikai tiesiskuma apdraudējumi, bet arī pasākumi, kas nepieciešami, lai tiem stātos pretī no Tieslietu padomju un līdzīgu tiesu pārvaldes iestāžu viedokļa.
3. Pēdējos gados vairāki faktori ir radījuši būtiskus izaicinājumus tiesiskumam. Šie faktori ietver politiskās norises, pārmaiņas sabiedrībā, plašsaziņas līdzekļu vides pārmaiņas un digitālās attīstības ietekmi. Katra no šīm parādībām rada reālus draudus tiesiskumam un ar to saistītās problēmas tiesu varai. Lai noteiktu, kā risināt šos izaicinājumus, vispirms tie ir jāraksturo.

II. Izaicinājumi

4. Draudi tiesiskumam ir dažāda rakstura, mēroga un ietekmes. Daži no tiem ir nepārprotami, bet citi ir neskaidrāki un rodas, īstenojot vairākus pasākumus, kas tiek īstenoti ilgākā laika posmā. Šādu pasākumu ietekme var būt dažāda - sākot no atvēsinošas ietekmes (*chilling effect*) tiesu iestādēs un beidzot ar sabiedrības uzticības mazināšanos tiesu iestādēm.
5. Vairākas problēmas ir saistītas ar varas dalīšanu un pārbaudes un līdzsvara (*checks and balances*) sistēmu, kas ir demokrātijas pamatā. Šajā sistēmā tiesu varai ir jā saglabā pilnvaras pārbaudīt izpildvaras un attiecīgā gadījumā arī likumdevēja varas rīcības likumību. Ja šis līdzsvars ir izjaukts, tiesu sistēma nevar pienācīgi darboties. Tiek apdraudētas tiesības uz taisnīgu tiesu neatkarīgā tiesā.
6. Dažās valstīs attiecības ar citiem valsts varas atzariem ir kļuvušas arvien problemātiskākas. Situācija ir pasliktinājusies vairākās ENCJ dalībvalstīs un novērotājvalstīs. Tiesu varas graušana var ietvert tādu lēmumu neizpildi, kas ir pretrunā valdībai, pienācīgu konsultāciju trūkumu ar tiesu varu par attiecīgajiem tiesību aktu projektiem un reformu īstenošanu bez tiesu varas piekrišanas.

Tiesnešiem jāpieņem pamatota kritika. Tomēr dažkārt valsts vara un atsevišķi politiķi ir publiski uzbrukuši gan atsevišķiem tiesnešiem, gan tiesu varai kā institūcijai. Šādi uzbrukumi neizbēgami mazinās vai sagraus sabiedrības uzticēšanos tiesu varai kopumā. Uzbrukumi tiesnešiem par to, ka viņi pilda tiesu varas funkcijas, ir nepārprotams varas dalīšanas pārkāpums.

7. Brīvi plašsaziņas līdzekļi ir demokrātijas sargsuns. Tie ir viena no institūcijām, kas nodrošina tiesiskumu. Brīvie plašsaziņas līdzekļi, uz kuriem arvien vairāk valstīs tiek izdarīts spiediens, sniedz nozīmīgu ieguldījumu tiesu sistēmas pārredzamības un atklātības veicināšanā. Tomēr aizvien biežāk politiķi un citas personas cenšas ietekmēt plašsaziņas līdzekļus un izmantot tos kā līdzekli, lai uzbruktu tiesu lēmumiem. Tas savukārt rada spiedienu uz tiesu varu, izmantojot informācijas trūkumu, dezinformāciju un mērķtiecīgu tiesnešu atmaskošanu. Šis spiediens ir radījis draudus ne tikai tiesnešu reputācijai, bet arī viņu fiziskajai un psiholoģiskajai drošībai tiesas zālē un ārpus tās. Arvien vairāk neapmierināto jūtas tiesīgi vērsties pret amatpersonām, tostarp tiesnešiem.
8. Īpaša uzmanība ir jāpievērš plašsaziņas līdzekļu videi. Tradicionālo plašsaziņas līdzekļu un pētnieciskās žurnālistikas nozīmes samazināšanās, kā arī sociālo plašsaziņas līdzekļu un pašiņošanas (*self-reporting*) pieaugums palielina risku, ka sabiedrības uzmanību piesaistošās lietās var notikt plašsaziņas līdzekļu iesaiste tiesas procesos. Šo norišu uzraudzībai nepieciešami ievērojami resursi. Bieži vien var būt ārkārtīgi sarežģīti identificēt un apkarot tiesu varai kaitīgus naratīvus. Šādi naratīvi, protams, veicinās arvien lielāku sabiedrības uzticības zudumu.
9. Tiesu sistēmai piešķirti nepietiekami resursi arī sekmē tiesiskuma graušanu. Tas var ietvert tiesu varas spēju ierobežošanu jēgpilni piedalīties tiesu iestāžu budžeta plānošanā un sadalē. Vēl tiešāk tas var nozīmēt tiesu iestāžu finansējuma samazināšanu vai jebkādu tiesnešu un palīgpersonāla algu palielināšanas apturēšanu, neraugoties uz inflāciju, vienlaikus palielinot citu valsts sektora darbinieku algas. Turklāt tas var nozīmēt arī to, ka tiesnešiem tiek liegts būtisks palīgpersonāls. Resursu trūkums rada arī izteikti pārmērīgu darba slodzi. Šāda rīcība neizbēgami pazemina strādājošo tiesnešu statusu un attur citus no karjeras izvēles tiesneša amatā.
10. Digitalizācijas attīstība daudzējādā ziņā ir uzlabojusi tiesu pieejamību. Šie sasniegumi arī padara tiesnešu darbu efektīvāku un ātrāku. Tas dod labumu gan iedzīvotājiem, gan tiesu iestādēm. Tomēr šiem tehnoloģiskajiem sasniegumiem ir arī savas problēmas. Attiecībā uz atsevišķiem tiesnešiem tiesnešu profilēšana un iespēja identificēt tiesnešus, kuri ir pieņēmuši lēmumus jutīgās lietās, palielina draudu risku, kas var pāraugt verbālā vai fiziskā vardarbībā. Problēmas, kas attiecas uz tiesu sistēmu kopumā, ietver datu aizsardzību un iespēju, ka datu saglabāšanas sistēmas varētu ļaut izpildvarai piekļūt tiesnešu vai viņu darbinieku datoriem un datiem, tādējādi pārkāpjot tiesnešu neatkarību.

III. Pašreizējais ietvars

11. Katrs no šiem draudiem var izjaukt trauslo varas līdzsvaru starp tiesu, izpildvaru un likumdevēja varu. Jebkurš no šiem izaicinājumiem var gan mazināt tiesu varas statusu, gan arī pārmērīgi pakļaut to citu valsts varas atzaru tiešai uzraudzībai un kontrolei.
12. Eiropas un valstu līmenī ir jābūt atbilstošiem tiesiskajiem un institucionālajiem aizsargmehānismiem, kas nodrošina efektīvu tiesu neatkarības aizsardzību. Šiem aizsardzības pasākumiem jāatbilst ENCI noteiktajiem standartiem. Būtu jāievēro arī ENCI standarti attiecībā uz tiesu iestāžu pārredzamību un pārskatatbildību.

13. Lai gan ES līmenī pastāv sistēmiski mehānismi šo draudu novēršanai, to piemērošana bieži vien var aizkavēties. Tie ir arī pielāgoti situācijām, kad tiesiskuma apdraudējums ir sasniedzis jau agrīnu stadiju. Tāpēc kā pirmajai aizsardzības līnijai šiem draudiem ir jāstājas pretī pašām tiesu iestādēm. Tieslietu padomēm un citām alternatīvām pārvaldes struktūrām šajā ziņā ir izšķiroša nozīme.

IV. Rīcība

14. Tieslietu padomēm ir nepieciešama pastāvīga modrība, lai nekavējoties identificētu jebkādas draudus tiesu neatkarībai un jebkādas norises, kas varētu apdraudēt tiesiskumu.
15. Arī pašām tieslietu padomēm ir jāizrāda līderība un drosme. Tām jārīkojas nekavējoties un jāizmanto visi tām pieejamie līdzekļi. Tie var ietvert juridisku atzinumu sniegšanu, uzstāšanos tiesu iestāžu vārdā, sabiedrības atbalsta gūšanu tiesnešiem, sadarbību ar citām valsts iestādēm un ES iestāžu un tiesu iestāžu brīdināšanu par grūtībām.
16. Jāveic pasākumi, lai izveidotu un uzturētu efektīvu sadarbību ar citu juridisko profesiju organizācijām. Pilsoniskā sabiedrība var būt spēcīgs un uzticams tiesu iestāžu sabiedrotais sarežģītos brīžos. Sabiedrības uzticēšanos tiesām var radīt, nodrošinot tiesu iestāžu pārredzamību un atbildību, būtiska nozīme ir arī plašām zināšanām par tiesiskumu. Tādēļ padomēm būtu jāiegulda līdzekļi sabiedrības informēšanā un izglītošanā, jo īpaši jauniešu vidū.
17. Tiesu sistēmas viedoklis ir jāsniedz efektīvi. Iedzīvotājiem ir jāsaprot, ko tiesu iestāžu neatkarība nozīmē viņiem individuāli un kādus ieguvumus tā sniedz viņu valsts ekonomiskajai izaugsmei un stabilitātei. Lai to panāktu, tiesu varai jāveido ciešas attiecības ar plašsaziņas līdzekļiem un jāizveido atvērti saziņas kanāli, lai sasniegtu plašāku auditoriju.
18. Jānostiprina un jā saglabā tiesu sistēmas noturība. Ja tiesiskums ir apdraudēts, Tieslietu padomēm ir atklāti jādalās savā nostājā ar pārējiem tiesu sistēmas pārstāvjiem. Noturību var veidot ar aktīviem līdzekļiem. Tie ietver tiesu iestāžu darbinieku apmācību un izpratnes veidošanu tiesnešu korpusā par to, ka tiesiskums ietver daudzus elementus, kas nav tikai likumu atbilstība. Tiesneši ir jāinformē par to, ka piesardzīgi priekšraksti neizteikties nav piemērojami, ja tiesiskums ir apdraudēts. Tiesneši ir jā mudina dalīties ar kolēģiem savos iebildumos vai šaubās par notiekošajiem procesiem.
19. Visbeidzot, būtiska vērtība ir Eiropas tiesu iestāžu solidaritāte. Kā uzsvērts 2022. gada Atēnu deklarācijā, ir nozīmīgi to uzturēt. Lai aizsargātu tiesiskumu, ir nepieciešama gan preventīva, gan reaģējoša solidaritāte. Tieslietu padomēm ir jāatbalsta un aktīvi jārunā par ikvienu kolēģi, kas nonācis grūtībās. ENCJ šajā ziņā ir īpaša loma. Lai gan ENCJ nevar iesaistīties politiskās debatēs, tā atbalstīs tiesnešus, veicinot izpratni, publicējot paziņojumus, sazinoties ar Eiropas iestādēm un vajadzības gadījumā veicot solidaritātes vizītes gan pie locekļiem, gan novērotājiem.